

Nagy mulasztás volt Vas Istvánt kihagyni ebből az antológiából! Kihagyása ebből a kötetből a par excellence intellektuális líra kihagyása majdnem olyan hiba, mint hogyha Tin Ujevićot hagynánk ki itt egy jugoszláv antológiából.

A versek elé Danilo Kiš írt tájékoztatásra valló bevezetőt. Tanulmányában csak tapintatosságának minősíthetjük, mármint a szerb olvasók irántinak, a művelt esszéista gesztusát: egyezéseket nemigen levén a délszláv líra nagyjai között, eligazításképpen a világ- s főleg a francia líra jeleseihez hasonlítja egy-egy klasszikusunk költői arcát, és — tegyük hozzá — mindig találóan.

A kötet jegyzetei Ivan Ivanji gondos, avatott munkája.

DUDÁS KÁLMÁN

EGY ZSARNOK LÉLEKRAJZA

HEINRICH MANN: Ronda tanár úr.

Magyar Helikon, Budapest, 1971.

Heinrich Mann születésének századik évfordulójáról nemcsak a két Németország emlékezett meg, hanem egész Európa. Művészete, mely a németiség talajából fakad, kinőtte a nemzeti korlátokat, és európai szintre emelkedett. Az utóbbi időben, halála után húsz évvel, mindjobban kibontakozik előtünk írói és emberi nagysága, mind több kutató veszi kézbe munkáit, és mind több fontos igazságot fedez fel bennük, úgyhogy várható, rövidesen az őt megillető helyre kerül: öccse, Thomas mellé.

A lübecki patriciuscsalád legidősebb gyermeke már igen korán eljegyezte magát az irodalommal és a politikával. E két fogalom már kezdeti alkotásaiban szinte szétválaszthatatlan egymástól. A kissé lazább belki tartású fiatalember nagy érdeklődéssel olvassa Wagner és Nietzsche, valamint a korabeli francia realista irodalom, főleg Bourget műveit. Már ekkor megnyilvánult érdeklődése a francia nép és annak művészete iránt. Ez az érdeklődés az idők folyamán szeretetté érik: erről tanúskodnak Heinrich Mann Zola-tanulmánya, publicisztikai kiállásai a francia—német barátság mellett és nem utolsósorban az emigrációs német irodalom talán legnagyszerűbb történelmi regénye, a *IV. Henrik*. Fiatalkori műveiben a korabeli német társadalmi viszonyok ábrázolására törekszik. Kritikus szemmel mutatja be ezeket, úgyhogy e munkáit még ma is úgy tartják számon, mint a talán legsikerültebbeket és legolvasottabbakat. Itt elsősorban a *Professzor urat* (belőle készült a *Kék angyal* című film, amelyben Marlene Dietrich és Emil Jannings alakították a főszerepeket), a *Kleine Stadt* és a *Der Untertan* című regényekre gondolok. E művek híuen példázják egy meghatározott társadalmi-történelmi rendszer visszasságait, és szerzőjük elítélő állásfoglalását vele szemben. Így például a *Der Untertan* folytatásos közlését az I. világháború kirobbanásakor betiltják, és könyv formájában csak 1918-ban jelenhetett meg először. Már ekkor kifejezésre jutott, hogy Heinrich Mann nemcsak a németiség sorsa, hanem a társadalom problémája is izgatja, míg Thomas ekkor főleg az egyén helyzete iránt érdeklődik, illetve azt ábrázolja műveiben.

A nyíltabb szívű, lobbanékonyabb, őszinte és tevékeny Heinrich érzékenyen reagál az I. világháború kitörésére. Ő nem annyira kötött, mint öccse, Thomas, aki kiegyensúlyozott polgári életet él, és tanáros önszigorral írja műveit, hanem szabadon utazgat, szinte keresi helyét a világban, nagy rajongója a színháznak (első felesége színésznő volt), van benne valami bohémyszerű. A 20-as és 30-as évek folyamán kevesebb szépiro-

dalmi művet ír: magával ragadják a politikai és társadalmi események. A már említett Zola-tanulmányban bírálja Thomast, elítéli az imperialista németiség állásfoglalását, és síkra száll a német-francia barátságért. Igen haladó nézetek ezek, hiszen például Thomas ebben az időben — egyes konzervatív német történészek hatása alatt — mondhatni reakciós nézete-
teket vallott, amit később maga is elismert. E kor eseményei döntően befolyásolják mind Heinrich, mind Thomas világnézeti fejlődését. Kettő-
jük világnézeti fejlődésére talán az a legjellemzőbb, hogy Heinrich köny-
nyebben szakadt el a német múlttól, könnyebben szívta magába az új
eszméket, nyíltabban fejezte ki nézeteit, hamarabb felismerte a harcos
humanizmus szükségzerűségét. E tények alapján nem szabad azt a hely-
telen következtetést levonni, hogy Heinrichet világnézeti fejlődése a kom-
munizmus hívei közé juttatta volna, de tény, hogy ezen a fejlődési úton
tovább eljutott, mint Thomas. Alapjában véve Heinrich is megmaradt
»haladó« polgárnak, akárcsak Thomas, de a lényeges társadalmi változások
elkerülhetlenségét jobban felismerte. Különösen a Weimari Köztársaság-
tól várt sokat, annak célkitűzéseivel sokban egyetértett, úgyhogy annak
bukása sok szempontból politikailag igen súlyos csapás volt számára. Ezek-
ben az években főleg publicisztikai írásokat jelentetett meg, sajnos iro-
dalmi megfogalmazását e nézeteinek nem adta meg. Talán joggal mon-
dotta Thomas, hogy Heinrich felelt volna meg legjobban a Weimari Köz-
társaság elnökének. Sajnos az események más irányban alakultak, a Wei-
mari Köztársaság megbukott, ezzel egyetemben Heinrich egyes elképze-
lései is hajótörést szenvedtek, de ezek az események végeredményben
pozitívan hatottak további világnézeti fejlődésére.

A faszizmus hatalomra jutása menekülésre kényszeríti Heinrich
Mann. Franciaországba távozik, és Thomas mellett, aki szintén emigrál
és világnézetiileg »utoléri« Heinrichet, a szabad és humanista német írók
egyik legfontosabb szószólója lesz. Újra főleg publicisztikával foglalkozik,
de egy dél-franciaországi utazása alkalmával megszületik benne az elkép-
zelés: megírni IV. Henrik, a »jó király« életútját.

IV. Henrik sokáig úgy élt a francia népi hagyományokban, mint a
legigazságosabb és legnagyobb király. Hiszen a napóleoni hadjárat folya-
mán a csúfos visszavonulás alkalmával Tolsztoj *Háború és békéjében* a
foglul ejtett, toprongyos, kiéhezett és az orosz télben didergő francia
katonák kipirult arccal énekelnek az orosz katonáknak IV. Henrikről, a
»jó királyról«. Az igen terjedelmes regény mozaikszerű mestermű, amely-
ben Heinrich Mann nemcsak egy felvilágosodott uralkodó sorsát igyekezett
ábrázolni, hanem ugyanakkor példát akart felmutatni a XX. század em-
berének az emberszeretetről és a gonoszság legyőzéséről. IV. Henrik, akár-
csak az öccs, Thomas Józsefje, jó példája a »felülről jött forradalom«-nak.
Nem szabad ugyanakkor elfelejteni, hogy IV. Henriket épp a történelmi-
társadalmi események formálták olyanná, mint amilyen volt. IV. Henrik
kibékíti a két, egymást gyűlölő, különböző vallást gyakorló tábor, fellen-
díti az ország gazdasági életét, rendeleteivel igazságot tesz a polgárság és
a nemesség közt, egy európai béke megvalósítása lebeg előtte célként,
amikor is a kis népek egyenrangúvá válnának a nagyokkal. IV. Henrik
kemény magatartása ellenfeleivel szemben, az azokkal való kíméletlen le-
számolás, ugyanakkor humanista állásfoglalása a haladás képviselői iránt,
híven tükrözi Heinrich Mann elképzelését az új humanizmusról, és tulaj-
donképpen nyílt felszólítás Európa haladó erőihez a faszizmus elleni harcra
és leküzdésére.

De Heinrich nemcsak az államférfi és uralkodó IV. Henrik arcképét
festi meg művészién, hanem a magánemberét is; IV. Henrik »teljes« ember,
élvezi az életet, kimondottan kedveli a gyengébbik nemet, vadászik, a
labdajáték nagy mestere, gyermekeivel játszadozó apa. Így összpontosul
benne Heinrich Mann jóvoltából sok olyan tulajdonság, amelytől a XX.
század életmódja megfosztja a mai embert. Ezért is kellett Heinrichnek
visszakanyarodnia egészen a XVI. századba: ilyen kiforrt, egyszerűly
uralkodói és emberi beteljesülésre a későbbi történelem nemigen nyújtott példát.
E művében összpontosította a szerző mondanivalóját a mai ember számára.
Olyan mű ez, amelyet az őszinte olvasó csak elérzékenyüléssel olvashat.

A fasizmus további térhódítása további kalandos menekülésre kényszeríteti Heinrich (titkos és az akkor már idős alkotó számára fárasztó átkelés a Pireneusokon). Thomas segítségével az Egyesült Államokba jut, de ellentétben öccsével, ő nem tudja megtalálni helyét e világban. Újabb irodalmi lendületvételei nem találnak megértésre, már a világeseményekre sem reagál olyan érzékenységgel, mint régebben. Thomasnak írt leveleiben nehéz anyagi helyzetéről és Európa utáni honvágyáról ír. 1949-ben vissza akar térni a Német Demokratikus Köztársaságba, de ebben halála megakadályozza. Az utóbbi ország magáénak tekinti Heinrich Mann, külön tudományos archívumot alapított, melynek feladata Heinrich Mann művészetének tanulmányozása.

Heinrich Mann írói és emberi alakja mindjobban kibontakozik előttünk. Most kezdjük el igazán felmérni értékét. Az irodalomtudósok műveinek jelentőségével és világnézeti fejlődésének feltérképezésével foglalkoznak. Műveinek szinte minden kultúrnyelven történő állandó újrakiadása igazolja tartós népszerűségét. Ezt bizonyítja a *Ronda tanár úr* című regényének mostani budapesti megjelenése is.

Annak idején, 1905-ben — ellentétben más műveivel — nem jelentett könyvsikert. Ahogy az idő múlt, mind több értéket fedeztek fel benne, és a könyv megindult a világhírnév felé. Szerzője megírásakor mindössze harmincnégy éves volt. E korban még élénken éltek benne az ifjúkori emlékei, ezért mondható az, hogy e művei is az ifjúkori élményvilág táptalajából fakad. Akárcsak öccse, Thomas, Heinrich sem kedvelte a komor lübecki Katharineum gimnázium hangulatát és tanárait. Nem volt valami jó tanuló, idegenkedett a tanároktól és már talán akkor érezte egy-egy tanulandó erkölcsi norma hamisságát, kiérezte belőle a Vilmos kori Németország, a valóságot leleplezni igyekvő, zsarnoki szándékait. Az évek folyamán ezek az élmények, más élmények által mintegy megerősítve, a *Ronda tanár úr*-ban jutnak méltó kifejezésre. Az eredeti német mű címe *Profesor Unrat oder Das Ende eines Tyrannen*, azaz *Ronda tanár úr, avagy egy zsarnok bukása*. Tudniillik Heinrich Mann célja e regényével az volt, hogy egy meghatározott embertípus, a kispolgárban szunnyadó zsarnok és anarchista tulajdonságait ábrázolja. Az expresszionista vonásokban gazdag regény nem kimondottan csak egy jellem ábrázolása, hanem cselekményeikben gazdag realista mű is, amely azonban itt-ott nem mentes a gogoli fantasztiikumtól sem. Le kell szögezni, hogy Heinrich Mann tollát írás közben nem a gyűlölet irányította, hanem a mértéktartó elemző szándék. A mű végén előttünk áll a főhős teljes »pályafutása«, kinek első és utolsó célja az emberek »idomítása« és az ellenkezők kegyetlen büntetése. Ezen túl a szerzőnek nagyjából sikerült azt is igazolnia ezzel az alkotásával, hogy e zsarnoki típusok kialakulása egy-egy adott társadalmi-történelmi környezetben lehetséges csak. *Ronda tanár úr* magában hordozza a később fasiszálható német polgár sok tulajdonságát is. Ezért Heinrich Mann regénye nemcsak remek lélekrajz, hanem azon túl a vilmosi Németország egyes visszaságainak kimutatása is.

Lohmann diák személyében felismerhető a szerző, Heinrich Mann. Felismerhető kötöttsége az eredeti környezethez és az örökölt szellemi értékekhez, de már benne vannak az elvágyódás, az új utáni törekvés kibontakozó csirái is. Különös vonzalma Fröhlich Rose színésznrő iránt csak egy állomása Heinrich Mann örökös elkötelezettségének a színház varázsa iránt. Ezek az önéletrajzi elemek még értékesebbé és izgalmasabbá teszik e regényt. A *Ronda tanár úr* a mai olvasó érdeklődésére is számíthat, mivel mind tartalmi, mind formai szempontból igényes, művészi alkotás.

VARGA ISTVÁN